

DOI: 10.5281/zenodo.1492087

УДК 351:338.24:330.322

Ніжніков М. Л., к.держ.упр., радник Голови ВРУ, м. Київ

Nizhnikov M., Candidat of Sciences in Public Administration, Advisor to the Chairman of The Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv

ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

FORMATION OF DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF ENVIRONMENTAL INVESTMENTS

Виявлено основні недоліки сучасної системи екологічних інвестицій. Запропоновано включати до переліку показників інвестиційної привабливості регіону показник інвестицій в основний капітал на охорону довкілля та визначати його частку в обсязі валового регіонального продукту конкретного регіону. Такий методологічний підхід сприятиме зменшенню неоднорідності просторового розвитку регіонів та реалізації власного інвестиційного потенціалу регіонів з метою забезпечення екобезпеки та охорони довкілля.

Ключові слова: *напрями розвитку, просторова система, регіони, система екологічних інвестицій.*

The main shortcomings of the modern system of ecological investments are revealed. It is proposed to include in the list of indicators of investment attractiveness of the region the indicator of investment in fixed capital on environmental protection and to determine its share in the volume of gross regional product of a specific region. This methodological approach will help to reduce heterogeneity of spatial development of regions and realization of their own investment potential of regions in order to ensure ecological safety and environmental protection.

Keywords: *directions of development, spatial system, regions, system of ecological investments.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку держави інноваційні інвестиції екологічного спрямування є не лише вагомим фактором зменшення забруднення навколишнього природного середовища та запобігання екологічних криз, але й одним із пріоритетних чинників забезпечення сталого розвитку. Для сучасної інвестиційної сфери характерною є низька активність залучення інноваційних інвестицій екологічного спрямування, залишається актуальною проблема ефективного вибору джерел їх фінансування, оптимізації структури та напрямів спрямування.

Одним із факторів забезпечення прогресивної динаміки розвитку про-

дуктивних сил регіонів України є створення інвестиційного підґрунтя для їх подальшого розвитку та забезпечення екологічної безпеки, входження до міжнародного ринку екологічних товарів та послуг. Головною метою формування екологічно орієнтованого механізму інвестиційної політики є створення механізму стабільного фінансування видатків у сферу охорони довкілля, перерозподіл прибутків на користь регіонів з підвищеним екологічним ризиком та підтримка підприємств, які запроваджують інновації в природоохоронну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми екологічних інвестицій досліджуються як зарубіжними вченими, так і вітчизняними. Серед зарубіжних науковців слід відмітити праці Г. Дж. Александера, Р. Бланделла, Д. Б'юкенена, М. Девере, М. Кіна, А. Лафера, Ф. Манна, Д. Мінца, П. Самуельсона, С. Смітта, К. Хейди, У. Шарпа, вітчизняних – В. Александрової, О. Алімова, О. Амоші, В. Базилевича, С. Білої, І. Бланка, З. Варналія, О. Василика, Н. Внукової, О. Вовчак, В. Гейця, Б. Данилишина, М. Денисенка, М. Корецького, М. Крупки, А. Лисецького, А. Пересади, С. Покропівного та інших.

Незважаючи на різноплановість підходів до висвітлення цієї тематики, у наукових виданнях недостатньо вивченою залишається проблема формування напрямів розвитку системи екологічних інвестицій.

Постановка завдання. Метою статті є формування напрямів розвитку системи екологічних інвестицій.

Виклад основного матеріалу. Основна частина інвестицій в охорону навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок власних коштів підприємств. Виявлено основні недоліки сучасної системи екологічних інвестицій, зокрема:

- обмеженість інвестиційних ресурсів;
- традиційне формування природоохоронного розділу у складі Держбюджету за залишковим принципом, видаткова частина якого протягом року постійно урізається;
- низька частка інвестицій у сферу охорони довкілля, яка не є фіксованою від обсягів ВВП країни;
- низька частка інвестицій в інноваційні екологічні проекти;
- пріоритетне спрямування коштів на поточні витрати, а не на капітальні видатки;
- скорочення частки капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища в загальних обсягах капітальних інвестицій в основний капітал;
- регіональна асиметрія і диспропорції в освоєнні інвестицій природоохоронного спрямування ;
- низька ефективність діючої системи екологічних фондів.

У законодавчому порядку необхідно встановлювати фіксовану частку ВВП на інвестування природоохоронної сфери – 3-4 % (у промислово розвинутих країнах цей показник складає 6-8 % ВВП).

У результаті вивчення сучасних наукових підходів та методик щодо визначення інвестиційної привабливості та інвестиційного рейтингу регіонів за різними критеріями було встановлено, що екологічна компонента в них або зовсім не розглядається, або представлена обмежено. Дослідження по співставленню інвестиційних рейтингів та рейтингів екологічної ситуації по регіонах дало можливість установити, що регіони, які мають найнижчі екологічні рейтинги (Дніпропетровська, м. Київ) одночасно є лідерами інвестиційного рейтингу, що свідчить про значну асиметрію інвестиційних та екологічних пріоритетів. Виявлено, що в регіонах існує можливість активізації екологічного інвестування за рахунок власних регіональних ресурсів. Обґрунтовано необхідність визначення фіксованої частки екологічних інвестицій у залежності від обсягів валового регіонального продукту, яка повинна бути не нижчою за 2%. Запропоновано включати до переліку показників інвестиційної привабливості регіону показник інвестицій в основний капітал на охорону довкілля та визначати його частку в обсязі валового регіонального продукту конкретного регіону. Такий методологічний підхід сприятиме зменшенню неоднорідності просторового розвитку регіонів та реалізації власного інвестиційного потенціалу регіонів з метою забезпечення екобезпеки та охорони довкілля.

Розроблено теоретико-методологічні підходи щодо забезпечення стабільного фінансування інвестицій у природоохоронні заходи в умовах зростання фінансово-організаційної самостійності регіонів, що передбачають:

- моніторинг еколого-економічних проблем регіону та визначення сфери інвестиційної діяльності;
- аналіз прогнозних обсягів вільних від споживання фінансових ресурсів у регіоні, які можуть інвестуватися в природоохоронну сферу;
- трансформацію інвестиційних ресурсів у конкретну товарну форму (інвестиційні цінності) та їх спрямування на приріст капітальної вартості у природоохоронній сфері.

У сучасних умовах принциповими положеннями стратегічного управління екологічними інвестиціями є наступні:

- екологічна безпека є головним пріоритетом просторового регіонального розвитку;
- розвиток децентралізації в управлінні охороною довкілля може сприяти реалізації стратегії просторового розвитку в інтересах регіону, але за умови першочергового врахування його екологічних проблем та особливостей;
- розподіл фінансових інвестицій в екологічні проекти між регіоном і центром у процесі переходу на новий інноваційний тип розвитку визначається із оцінки потенціалу регіону і потенціалу центру (державного сприяння).

Ураховуючи, що сучасні інвестиційні процеси в Україні та її регіонах протікають на звуженій основі, а по своїх домінантних тенденціях і специфічних рисах вони не мають аналогів у світовій практиці, зокрема через руйнування базисних основ процесу відтворення і невідповідність принципам

ринкової економіки, зроблено висновок, що інвестиційним процесам у сфері екологічної безпеки притаманні в основному ті ж особливості. Проте виявлено, що структура екологічної безпеки є динамічним утворенням, зокрема передбачає тісні взаємозв'язки між рівнями і факторами її формування, ґрунтується на системі державного управління та є залежною від соціального сприйняття екологічних проблем, тому вимагає реалізації і розробки гнучкої інвестиційної політики з урахуванням її специфічних особливостей [1].

Досліджено безпосередній вплив основних складових екологічної безпеки – потужності техногенного впливу та стійкості екосистем на протікання інвестиційних процесів у цій сфері. Установлено, що потужність техногенного впливу залежить від територіальної специфіки розміщення і рівня розвитку продуктивних сил регіонів та меж просторово окресленого асиміляційного потенціалу. Визначено, що формування господарських структур регіонів знає значного впливу цих факторів, що і обумовило значну регіональну асиметрію в їх розвитку. Обґрунтовано пріоритетні напрямки подальшого розвитку та вирівнювання асиметрії у розміщенні продуктивних сил за рахунок екологізації виробництва, яка можлива двома шляхами. Перший – це комплексна поетапна екологізація всіх процесів виробництва за рахунок спрямування інвестицій в інноваційні технології, які гарантують екологобезпечне природокористування, проте передбачає залучення значних обсягів інвестицій та тривалі терміни реалізації. Другий напрям передбачає екологізацію структурних елементів системи управління. Його реалізація не потребує значних фінансових ресурсів.

У результаті дослідження сучасних наукових підходів щодо визначення категоріальних термінів щодо екологічно орієнтованого інвестування встановлено, що як в науковій літературі так і в міжнародній практиці ще не склалося чіткого уявлення про співвідношення фінансування та інвестування, часто ці категорії ототожнюються. Визначено особливості інвестування, зокрема у сфері екологічної безпеки. Запропоновано розглядати інвестиції в охорону довкілля як фінансові ресурси, що спрямовуються на відтворення природних ресурсів, і мають на меті не лише одержання доходу, але й стимулюють до збереження довкілля та можуть гарантувати екологічну безпеку [2].

Крім того є необхідним спрямування інвестицій у науково обґрунтовані інвестиційні регіональні програми на конкурсних (конкурентних) умовах і на основі принципів: “максимальний екологічний ефект – мінімальні витрати” та “мінімальні екологічні збитки – мінімальний фінансовий ризик”. Головними принципами інвестування екологічних проектів та програм є такі [1, с. 7]:

- орієнтація на конкретний економіко-екологічний результат;
- самофінансування (підприємства, як головні забруднювачі довкілля, несуть “левоу” частку витрат по нейтралізації свого негативного впливу);
- регіональний підхід (витрати несуть переважно обласні та місцеві бюджети);
- підвищення економічної відповідальності, пов’язаної з системою

санкцій за порушення термінів і якості виконання робіт.

Потреби в інвестиціях на забезпечення екологічної безпеки необхідно визначати на основі:

- прогнозних оцінок економічних та соціальних збитків від забруднення навколишнього середовища;

- виходячи з міжнародних зобов'язань, які витікають з відповідних підписаних Україною міжнародних угод і конвенцій у сфері охорони довкілля;

- державних та регіональних природоохоронних програм.

Сучасний стан фондів охорони навколишнього природного середовища в Україні характеризується не реалізованим потенціалом, зокрема, до основних причин низької природоохоронної ефективності фондів, слід віднести:

- значну розпорошеність фондів (сільські, селищні, міські), що значно знижує фінансові можливості істотного впливу на зменшення обсягів забруднення;

- постійний дефіцит коштів у місцевих бюджетів, що спонукає місцеві ради частину коштів природоохоронних фондів використовувати не за цільовим призначенням;

- відсутність організаційних структур по управлінню коштами фондів;

- відсутність єдиної та узгодженої в межах відповідного регіону, області, спеціальної екологічної програми використання цих коштів.

Оптимізувати діючий механізм інвестиційної діяльності у сфері охорони довкілля та екологічної безпеки можна за рахунок створення автономного, незалежного від Держбюджету централізованого фінансування природоохоронної діяльності в особі Національного екологічного фонду як головної фінансової інституції в природоохоронній діяльності з метою мобілізації фінансових інвестицій для виконання значних за обсягами екологічних державних та регіональних програм. Створення Національного екологічного фонду на державному та регіональному рівнях сприятиме:

- створенню ринкової системи управління охорони навколишнього природного середовища України з відповідним фінансовим та кадровим забезпеченням;

- визначенню юридичного розпорядника природоохоронних коштів з усіма відповідними правами та обов'язками щодо цих коштів;

- зменшенню кількості екологічних фондів та сконцентрує кошти на пріоритетних напрямках і фінансуванні екологічних програм загальнодержавного значення;

- здійсненню об'єктивного розподілу коштів та проведенню екологічної політики шляхом надання пільгових кредитів та дотацій;

- вирішенню проблеми фінансування неприбуткових на перших порах природоохоронних заходів.

Оптимізації діяльності екологічних фондів будуть сприяти такі заходи:

- розширення дохідної бази Національного екологічного фонду як джерела інвестицій за рахунок надходжень від збору за спеціальне використання

природних ресурсів.

- розширення кола платників збору за забруднення навколишнього середовища шляхом оподаткування еколого-небезпечної продукції.

- розробка нетрадиційних ринкових джерел фінансування інвестицій у природоохоронну діяльність (наприклад, страхування екологічних ризиків, екологічний лізинг тощо).

- включення в розрахунок обсягів інвестицій вартості фінансових ресурсів (відсоткові ставки, кредитні лінії тощо).

Упровадження відпрацьованих ефективних механізмів регулювання інвестиційних процесів у окремих секторах економіки не завжди можуть бути використані у сфері охорони довкілля та екологічної безпеки, якій притаманні певні обмеження й особливості; по-друге, оптимізація інвестиційного забезпечення екологічних програм безпосередньо пов'язана з проблемою оптимізації механізмів розробки стратегічної екологічної оцінки (СЕО) у цьому сегменті економіки. В контексті представлених завдань одним із пріоритетних напрямів екобезпечного розвитку в умовах екологічної кризи є формування організаційно-економічного механізму стратегічного управління інновативно-інноваційними програмами екологічного спрямування адекватного ринковим умовам та регіональним особливостям.

Законодавча та нормативно-правова база в галузі розробки програмних документів у сфері охорони довкілля та екологічної безпеки втілюється в рамках реалізації низки спеціальних цільових (міждержавних, державних, галузевих, регіональних та місцевих) екологічних програм, які спрямовуються на досягнення визначених екологічних пріоритетів. Досі відсутні механізми поєднання екологічної політики з планами та програмами соціально-економічного розвитку на державному і регіональному рівнях, що приводить до низької ефективності вирішення екологічних проблем. На фоні активного сприяння держави розробці й впровадженню екологічних програм, продовжує залишатися низькою ефективність їх фінансового забезпечення у процесі реалізації.

Основними факторами, які знижують ефективність фінансового забезпечення екологічних програм, є такі:

- відсутність узгодженої системної політики щодо інвестиційного забезпечення екологічних програм з боку центральних та місцевих органів державного управління;

- недостатня гнучкість механізмів коригування у процесі виконання середньо- та довгострокових програм, насамперед необхідність враховувати обсяги їх недофінансування упродовж попередніх років при формуванні бюджетів усіх рівнів;

- розпорошення коштів між значною кількістю екологічних програм, зокрема на регіональному рівні.

- обмеженість інвестиційних коштів та скорочення частки капітальних інвестицій на охорону довкілля у загальних обсягах капітальних інвестицій в

основний капітал.

Головними принципами інвестиційного забезпечення екологічних проєктів та програм мають бути такі:

- першочерговість відбору на тендерній основі інвестиційних проєктів з інноваційною орієнтацією;
- самофінансування (підприємства-забруднювачі довкілля несуть «левову» частку витрат, щоб нейтралізувати свій негативний вплив);
- регіональний підхід (найбільша частка витрат припадає на обласні та місцеві бюджети);
- контроль та економічна відповідальність, що передбачає систему санкцій за порушення строків і якості виконання робіт.

Оптимізація інвестиційного забезпечення екологічних програм вимагає відповідного вдосконалення механізмів розробки всієї системи програмних документів у екологічній сфері. Як правило, у сфері охорони довкілля традиційно розробляються програми по ліквідації вже існуючих негативних екологічних наслідків, на реалізацію яких залучаються значні обсяги державних інвестицій. Проте на сучасному етапі розвитку необхідно підвищувати рівень екологічної безпеки за рахунок переорієнтації спрямування інвестицій під спеціальні програми по передбаченню та упередженню основних екологічних загроз та на їх ліквідацію. Запропоновано розробляти програмні заходи під загальним координуванням Кабінету Міністрів України, головною особливістю яких має стати спрямування інвестицій у стратегічні дослідження екологічних проблем та запровадження інновацій, що передбачають попередження та ліквідацію основних екологічних загроз як на державному, так і регіональному рівнях.

У сучасних умовах є можливість запровадження в сферу охорони довкілля та екобезпеки нових нетрадиційних позабюджетних джерел фінансових інвестицій: екологічного лізингу та венчурного фінансування, які досі недостатньо відпрацьовані на економічному просторі України і носять дискусійний характер. Основними причинами, що стримують розвиток екологічного лізингу й венчурного бізнесу в Україні є: 1) відсутність відповідної законодавчої, статистичної та інформаційної бази для вітчизняних та зарубіжних інвесторів; 2) відсутність відпрацьованих оптимальних фінансових лізингових схем та венчурних проєктів у сфері охорони довкілля; 3) слабкий ринок вітчизняного кредитного капіталу.

Перспективними напрямками розвитку венчурного бізнесу в сфері екологічної безпеки й охорони довкілля мають бути: 1) технології екологічної безпеки в широкому значенні (особистої, інформаційної, корпоративної, державної тощо); 2) нанотехнології; 3) біотехнології; 4) екотехнології.

Методологічно такий підхід можливий за рахунок виявлених передумов:

- значна залежність української економіки від видобутку природних ресурсів за застарілими технологіями, що потребує негайного реформування;
- наявність сприятливих природно-кліматичних умов, що дає можливість

за рахунок розвитку венчурного інвестування у перспективі розвивати, наприклад, рекреаційний, туристичний бізнес, екобізнес, агробізнес тощо;

– наявність значних обсягів “тіньового” капіталу і приватних осіб, що володіють мільярдними статками, які потенційно можуть вкладати свої інвестиції у венчурні проекти, зокрема, в сферу природокористування;

– низька ефективність діючої системи фінансування, зокрема, діяльність екологічних фондів.

Визначено перешкоди на шляху стабільного інвестиційного забезпечення екологічної безпеки: 1) інституціональні, викликані недостатньою розробкою нормативно-законодавчої бази, зокрема, недостатньою системою примусу до виконання екологічних вимог, незацікавленістю бізнесу до участі в реалізації екологічних проектів; 2) фінансово-економічні, викликані високим рівнем ризиків, низькою економічною ефективністю, тривалим строком реалізації екологічних проектів; 3) інформаційні, викликані недостатньою інформацією про соціальні й екологічні вигоди від реалізації інноваційних екологічних проектів.

Отже, цілеспрямована державна політика на шляху до екологічно безпечного розвитку за рахунок формування сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату, повинна передбачати такі напрями: реформування законодавчо-правової бази; вдосконалення організаційного механізму; стимулювання екологічних інвестицій в інноваційні технології; гармонізація державного регулювання та місцевого самоврядування з ринковими регуляторами екологобезпечного розвитку.

Висновки. Головними принципами інвестування екологічних проектів та програм є такі: орієнтація на конкретний економіко-екологічний результат; самофінансування (підприємства, як головні забруднювачі довкілля, несуть “левоу” частку витрат по нейтралізації свого негативного впливу); регіональний підхід (витрати несуть переважно обласні та місцеві бюджети); підвищення економічної відповідальності, пов’язаної з системою санкцій за порушення термінів і якості виконання робіт.

Список використаних джерел:

1. Даций О.І. Інновації – основна діюча сила науково-технічного прогресу для збереження природного середовища // Економіка та держава. – 2017. – № 5. – С. 4–9.

2. Даций Н.В. Еколого-економічний аналіз стану довкілля в Україні // Наукові праці МАУП. – Серія : Економічні науки. – 2017. – Вип. 3 (54). – 2017. – С. 5–15.

References:

1. Datsij, O.I. "Innovation is the main active force of scientific and technological progress for the preservation of the natural environment". *Ekonomika ta derzhava* 5 (2017): 4–9. Print.

2. Datsij, N.V., "Ecological-economic analysis of the state of the environment in Ukraine", *Naukovi pratsi MAUP. Seriiia : Ekonomichni nauky* 3 (54) (2017): 5-15. Print.